

Egy rendező pályaudvar, ha ír

KERESZTESI JÓZSEF: *METEORKÖVEK. ESSZÉK*

Alighanem már az ókori görögök is megmondták: kritikát írni nem kifizetődő. E merőben finánciális alapokon nyugvó kijelentésnek viszont legalább két fontos következménye van. Az egyik az, hogy életkoruk előrehaladtával még a tehetséges, sokat foglalkoztatott kritikusok is sokszor elhagyják a műfajt – az embernek összefacsarodik a szíve, ha előveszi az alig tíz évvel ezelőtt megjelent kritikusbibliát, *Az olvasó lázadását*: az akkori szerzők közül ma már László Emese, Rákai Orsolya, Dunajcsik Mátyás, Vári György és Lapis József sem ír kritikát, ami nagyjából olyan, mintha két éven belül az Aranycsapat fele visszavonulna. Aki viszont harmincas évei elteltével is a pályán marad, többnyire hibrid életművet épít: miközben közmondásos bal kezével kritikát ír, jobbal szerkeszt, fordít, regényt/verset/esszét ír, tanít [pelenkáz, uzsonnát csomagol stb.], vagy ezeknél sokkal kiábrándítóbb, ám kifizetődőbb dolgokat csinál.

Ha mindezt megtoldjuk azzal az axiómával, hogy egy kritikusnak *tízévente* (s nem gyakrabban) illik kötetbe rendezni életműve megelőző szakaszát, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a 2017 és 2018 decembere közt eltelt tizenkét hónap igazi csillagév volt a magyar kritikusszcénában: jelen írás tárgyán kívül egyaránt kötetrel jelentkezett Balázs Imre József, Bán Zoltán András, Darabos Enikő, Radnóti Sándor és Visy Beatrix. E gyűjteményes kötetek egy része (Visyé, Balázsé és Radnótié) fegyelmezetten tartotta magát a műfaji korlátokhoz [Balázsé ráadásul csak tízmondatos kritikákat tartalmaz!], Bán, Darabos és Keresztesi könyvei ugyanakkor az esszé, a tanulmány, a nekrológ és a levelezés műfaját is értelmezési horizontjukba vonták, mintegy illusztrálva a fent említett hibriditást.

Mégis megtévesztő lenne, ha e szűk időbeli metszet láttán sokszínűnek mondanánk a magyar értekező próza jelenlegi palettáját. Nagyrészt egyet kell értenem Takáts Józseffel, aki így kezdi legutóbbi könyve, az *Elmozdulások* utószavát: „Több évvel ezelőtt azt vettem észre, hogy kritikusként szinte csak két műfaj áll a rendelkezésemre [...]: a szaktanulmány és a könyvkritika, holott e kettőnél jóval több értekező prózai műfaj létezik. [...] E műfaji egyszerűsödésnek oka is, következménye is, hogy a forma szempontja háttérbe szorult a kritikai írások megalkotásakor, olvasásakor és bírálatakor, tovább távolítva egymástól a szépirodalom és az értekező próza tartományait.”

Takáts leírása a műfaji szegényedésről meglehetősen pontos látélet, annyival azonban kiegészíthető, hogy mindezt nemcsak a kereslet, de a kínálat is befolyásolja. A munkaidőben (legálisan) kritikai szövegeket gyártók többsége ugyanis vagy akadémikus, vagy újságíró, ők pedig hivatásukból fakadóan tanulmányok és cikkek szériagyártására szakosodtak, ami nem igazán kedvez az irodalmi értékkel és eszközökkel bíró értekező prózának. A szegényedés mégsem lenne szükségszerű: az inkább értelmező-elemző akadémikus-kritikus és az ismertető-értékelő újságíró-kritikus közt széles, jól bejárható tér nyílhatna az imént említettek erőnyeit személyességgel, irodalmisággal, formaérzékenységgel kiegészítő, szépirodalmi háttérű kritikusoknak – ne feledjük, manapság is ötven körüli kulturális-művészeti folyóirat várja a legvegyesebb műfajú szövegeket. Egyetértek azonban Takátscsal abban, hogy az ezekben

közölt értekező prózai szövegek inkább tanulmány-, mint esszészzerűek, amennyiben kényesebbek írásaik tartalmára, mint formájára: kevesebb köztük a bravúros stilszta, mint az intelligens tudós. *Minden* azonban nincs veszve: egyrészt az online felületek kifejezetten igényt támasztanak a rövidebb esszéisztikus műfajokra (útirajz, karcolat, tárcsa stb. – ebben talán a *Litera* viszi a prímet) másrészt mintha tapasztalható lenne némi nyitás az esszé felé az offline médiumokban is [elég itt talán az *Alföld* Kilátó vagy a *Hévíz* esszérovatára gondolni], harmadrészt pedig a műfaji elit minősége egészen imponáló: az esszé-kritika végvárain a már említett Takáts mellett olyan egyéniségek állnak, mint Márton László, Spiró György, Sántha József, Bán Zoltán András – vagy épp Keresztesi József.

Olvasóban lassan fölmerülhet a kérdés, miért beszélnek felváltva kritikáról, esszéről és értekező prózáról, mikor a *Meteorokövek* a műfaji egyértelműsítés kedvéért még alcímébe is felvette az „esszék” megnevezést. Nos, leginkább azért, mert mint az már a kötet előszavából is kiderül, a helyzet nem ilyen egyszerű: Keresztesi előbb bevallja, hogy a szövegek egy része eredetileg kritikaként jelent meg, majd azzal indokolja esszévé váló átlényegítésüket, hogy az írások mellőzik a negatív értékítéletet, így ő maga inkább „lázán szerkesztett naplónak” látja a kötet írásait. Megmondom őszintén, én problémásnak látom ezt a mindenáron való homogenizációt: egyrészt nem tudok komolyan venni egy olyan naplót, ami csupa kellemes impressziót rögzít [az ember, s még inkább a kritikus élete nem cukorkabolt], másrészt régen rossz, ha egy kritika kritikáságának a „genyőzés” a kritériuma. Szerintem ez a kötet heterogén: vegyesen tartalmaz esszét és kritikát, laudációt és memoárt, kroit és műhelynaplót, összehasonlító tanulmányszerűséget és úti jegyzeteket, meg persze ezek változó arányú keverékeit – ahogy a szerző fogalmaz, mindazt, amit a 2007-es *Hamisopera*val és a 2013-as *Anabázissal* „párhuzamosan írt”. Figyelmes olvasóm persze most felkiálthatna: szóval akkor most ezek egy amúgy is balkezes szakma képviselőjének bal- [vagy akkor épp hogy jobb?] kézről született írásai? Nos, ki kell ábrándítanom: ha a kötetre a régen használt „műhelyforgács” vagy „gyaluforgács” terminust használnánk (mint Göncz Árpád tette esszéket, jegyzeteket, interjúkat tartalmazó '91-es kötete címében), alighanem szintén tévednénk: a szövegek némelyikét ugyanis a legnagyobb rosszindulattal sem nevezhetjük mellékterméknek vagy alkalmi írásnak; hogy csak egy példát mondjak, *Az Omerta margójára* hézagmentesen beilleszthető lenne egy következő kritikakötetbe.

No mármost, a legfőbb kérdés az, hogy a tény, hogy Keresztesi kötete még forgácsnak sem elég homogén, jelenti-e azt is, hogy nyúlketrecbe sem való? A válasz nyilvánvalóan *nem*: nem a könyvvel van a probléma, hanem a kérdéssel, és az azt diktáló beidegződéssel. A mindenáron való dobozba tuszkolás erőltetése ugyanis a művészetről szóló beszéd *komolyságfétiséből* fakad: magát komolyan vevő irodalmár adjon műve szervességére, egyneműségére, logikus felépítésére; ha lehet, fizessen utána súlyadót is. Én nem gondolnám, hogy ez a zakó Keresztesinek, de legalábbis a *Meteorokövek*nek jól állna: azt mondani az ezeregy fűszerrel készített indiai ételre, hogy három összetevős olasz, se a curryt, se a carbonarát nem teszi finomabbá, viszont hiányérzetet kelt, ha előbbiban spagettit, utóbbiban pedig kurkumát keresünk. [Lásd még: egy punk legyen punk!] De hogy félretegyem a metaforákat: azt gondolom, Keresztesi, aki írt dalszöveget és sanzont, mesejátékot és gyerekverset, és kérésre

bármikor díjnyertes négysorosot gyárt a szombat-vombat rímpárra [teszteltem!], akkor van elemében, amikor elengedett kézzel ír – a hosszú és lábjegyzetelen, mégis tanulmányzerű írásainál sokkal jobban élvezem [és talán élvezi ő maga is], mikor az Asterix-füzetek árváltozásain keresztül mutatja meg a délszláv háborúk magyarországi percepcióját; mikor szemrebbenés nélkül és hibátlanul rímeli egymásra Nietzsche és a kis vakondot, vagy mikor egyetlen képpel valószínűbbé teszi a rendszerváltásról szőtt illúzióinkat, mint egy százoldalas politikátörténeti tanulmány. Hallgassák csak: „1990 februárjában a *Holmi* lapélen közölte Baka István egyik legnagyobb versét, a *Farkasok óráját*, ugyanebben a lapszámban a szépirodalmi anyagot pedig egy Petri György-klasszikus, a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* zárta. Húszéves voltam, és úgy emlékszem, valami ilyesmit jelentettek számomra a rendszerváltás évei: hogy a dolgok összeállnak, mintegy önmaguktól a helyükre kerülnek, például kinyitok egy folyóiratot, és nagyobb-nál nagyobb versek pattannak elő belőle.” [Baka, Szeged. *Emlékpróba*, 190.]

No most, ez az elengedett kézzel írás persze már megint csak afféle szókép [ki hallott már ilyesmiről egy kritikában!]: jobb, ha megpróbáljuk tárgyyszerűbben körülírni Keresztesi, a *Meteorokövek* vagy épp egy jól sikerült értekező prózai szöveg erőnyeit. Ha most elsőnek a fenti Baka-részlet titkát keressük, az alighanem a rendeltetészerű ugródeszka-használatban rejlik: a személyes emlék itt nem memoárrészlet, hanem elrugaskodási alap – nemcsak a címben jelzett téma [Baka] válik rögtön sajátta, de az egyéni percepció is gyorsan generációs illúzióvá tágul. Némileg leegyszerűsítve ezt nevezzük esszének: mikor „a szövegek a tanulmányforma keretei közül kitörve merészen elkalandoznak, egymástól távoli gondolati-kulturális tartalmakat villantanak össze”. Ehhez bátorság kell, a véletlenben való bizalom: ha ez megvan, három szerkesztett kötet, egy interjú és egy netnapló nem a szabadúszó értelmiségi napi rutinját adja ki, hanem egy, a vers leglényegéről eltűnődő esszét. Figyeljük meg, hogy formálódik ki a személyes élmény magjából a leendő téma! „A rendező pályaudvaron, aki vagyok, jönnek-mennek a kötetanyagok, rendszerint több könyvet is szerkesztek párhuzamosan. S ki tudja, hogy az anyag titokzatos önmozgása, a véletlenek játéka [mi is az? és ha véletlen, ugyan miért mindjárt játék?] vagy az emberi elmében működtetett váltók hanyag kezelése okozza-e a forgalmi dugót, amikor több súlyos szerelvény egymásnak döccen. Jelenleg a Telep-antológia, Havasi Attila versfordítás-kötete és Bán Zoltán András esszéinek és kritikáinak a gyűjteménye van soron. [...] Picike bakter áll a hatalmas ég alatt.” [A *vallásháborúról*, 135.]

Azt már alighanem ebből a részletből is láthatjuk, hogy Keresztesi átlagon felüli stiliszta, aki akár mondat közben is szívesen kikukucskál saját gondolataiból – ennek ugyanakkor látszólag ellentmond, hogy szövegei nagyon is jól szerkesztettek, fegyelmezettek és alaposan végiggondoltak: hja kérem, mit is várhatna az ember egy rendező pályaudvartól? Az ellentmondás ugyanakkor látszólagos: a kötet szövegei, ahogy már utaltam rá, meglehetősen heterogén elegyet alkotnak, és ekként céljaik és eszközeik is széles skálán mozognak – bizonyos műfajok több, mások kevesebb formai kísérletezést, irodalmiságot és személyességet engednek meg. A kötet harmadik részében [*Emlékpróbák*] található *Janikovszky-jegyzetek* például hiába tárja fel nagyon is személyes kiindulópontját, feszültségét nem a virtuóz irodalmiság vagy a személyesség, hanem a feltett kérdések és válaszkísérletek dinamikus egy-

másutánja adja; a könyv legelső és talán legjobb hosszú írása, a memoárszerű 1991 ugyanakkor egyértelműen a személyességre és az irodalmiságra épít – sőt, ezek nélkül értelmezhetetlen. Én e kötet alapján úgy látom, Keresztesi elsősorban abban jó, hogy konkrét, sokszor esetlegesen elé kerülő szövegeken nagyobb horderejű, de érdekes kérdéseket mérjen le [így tesz például az *Arhimédész vs. Munchausenben*, a *Janikovszky-jegyzetekben* vagy *A vallásháborúról* című esszéiben], vagy hogy saját élményeit közös élményeinkké tegye – utóbbira, amint azt a rövidkritikákat és ajánlókat tartalmazó, zseniális második rész, a *Potpurri* is bizonyítja, akkor is képes, ha alig van rá helye. A mindenkori magyar válogatotthoz hasonlóan ugyanakkor a nagy tét mintha megbéklyózná a tollát: amikor hosszú és komoly szöveget igyekszik előállítani [mint a Czakó-, Déry- vagy Mészöly-szövegek esetében], érezhetően kisebb benne a lendület és kevesebb a fantázia. Ezekben az írásokban [konkrét, kevésbé szem előtt lévő szövegek figyelmes végigolvasása mind] számomra sem a műfaj, sem a cél nem világos: tanulmánynak túl lazák, esszének viszont túl alacsonyra rugaszkodnak a vizsgált kötettől, ami jól szemlélteti, miért nem jó, ha e két műfajt egy szövegen belül keverjük. Én sokkal inkább pártolom, ha az ember a saját erőnei felé fordítja a szöveget: azt hiszem, Balogh Gergő joggal bírálja Keresztesi Karinthy-utószavát *utószóként* a *Műútban* – kontextus nélkül, *esszéként* ugyanakkor, azt gondolom, nem lehet rá panasz.

Ezzel az egészszel azt akarom csak mondani, hogy Keresztesi [általánosabb köntösben: a jó értekező prózista] zsenije ott fénylik fel igazán, ahol megeleveníteni, megvitatni, kreatívan összeolvasni, elkalandozni, kérdezni kell: ahol díjnyertes szalmbabút kell fésűlni egy kazal szénából. Ahogy a szöveg elején említettem, kevesekre illik mostanság ez a leírás a magyar irodalomban – mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne bátorítandó erény. Engem egy-egy Takáts-, Keresztesi-, Márton- vagy Borbély-esszét olvasva megrohan a hit, hogy lehet, mi több, érdemes az irodalomról irodalmi formában beszélni. A Keresztesi tollára való kérdés már csak az, magányos utóvédharc-e ez egy sorvadó műfaj polgárjogáért, vagy van még, aki e kérdést megpróbálhatja megválaszolni. [*Műút-könyvek*]

ZELEI DÁVID

Létmegoldások vegetációra

SCHEIN GÁBOR: *MEGLESZÜNK ITT*

Schein Gábor *Svéd* [2015] című regénye után négy évvel hasonló kérdéseket boncolgat legújabb alkotásában, a *Megleszünk itt*ben is. A szerző utóbbi alkotásában ugyan nem a főhős genezisének feltárásáról van szó, de az elbeszélés középpontjában szintén a lét és annak értelmezései és stratégiái állnak, a már említett *Svédre* is jellemző, elégiikus hangvételben. Az élet fontos kérdéseire a mű nem kínál heurisztikus válaszokat, ezzel szemben három különböző létbefejező-, illetve folytatató alternatívát vonultat fel: „ki-ki válassza ki a magáét” [Schein Gábor, Margó Feszt, 2019]. Schein szavaiban nem véletlenül nem válnak el a főhős és az olvasó életlehetőségei, hiszen Kiefer [a főhős] saját életének élve boncolását nyomon követve akarva vagy akaratlanul a